

6. Ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου

Μὲ τὸ πνεῦμά του ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνον ἐννοεῖ ὅλα τὰλλα ὡς ἀντικείμενα, ἀλλὰ δημιουργεῖ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδή τὰ ἐπιτεύγματα ἐκεῖνα τοῦ πνεύματος, τὴν τέχνη, τὴν ἐπιστήμη, τὴν θρησκεία, τὴν πολιτεία, τὴν ἠθική, τὴν οἰκονομία καὶ τὴν τεχνική, τὰ ὅποια προσδίδουν νόημα στὴ ζωὴ καὶ τὴν ὑψώνουν πάνω ἀπὸ τὴν ἀπλὴ πραγματικότητα καὶ ἀναγκαστικότητα. Ὅλα τὰλλα ὄντα δὲν ἔχουν πνευματικότητα. Ἄιδιμη καὶ τὰ ἀνώτερα ζῶα μένουσιν δεμένα μὲ τὰ ἐνστικτὰ τους, καὶ δὲν εἶναι δυνατόν μὲ κανένα τρόπο νὰ συγκριθοῦν μὲ τὸν ἄνθρωπο. Μὲ τὸ πνεῦμά του λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος χωρίζεται ῥιζικῶς ἀπὸ τὴν ἄλλη πραγματικότητα. Τὸ εἶδέναι δίνει στὸν ἄνθρωπο τὸ ἐξαίρετο προνόμιο νὰ ἀντικειμενικοποιῇ τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ θέτῃ σκοποὺς στὴ ζωὴ του, τοὺς ὁποίους μοχθεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ. Ὁ ἄνθρωπος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνῶση τοῦ γύρω του κόσμου, ἔχει καὶ τὴν αὐτογνωσία. Ἐπίσης ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ θέσῃ τὸ πρόβλημα : τί νόημα ἔχει ἡ ζωὴ του. Εἴτε καταφατική εἴτε ἀρνητική εἶναι ἡ ἀπάντησις, ποὺ δίνει ὁ ἄνθρωπος στὸ πρόβλημα τοῦτο, ὅπωςδῆποτε ἤδη μὲ τὸ νὰ θέτῃ αὐτὸ τὸ πρόβλημα προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ φυσικὴ πραγματικότητα. Ὅταν καταφάσκω τὴ ζωὴ μου καὶ ἀγωνίζωμαι νὰ τῆς προσδώσω ἀξία καὶ νόημα μὲ τὴν ἐπιστήμη, τὴν τέχνη, τὴ θρησκεία καὶ τὴ φιλοσοφία, εἶναι φανερό, ὅτι μένω στὴν ἀπλὴ φυσικὴ μου κατάστασις, ἀλλὰ προχωρῶ πέρα ἀπ' αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ ὅταν τυχὸν ἀρνοῦμαι τὸ νόημα τῆς ζωῆς μου, ὅπως

πράττει ὁ μηδενισμός, (εἴτε θεωρητικὸς εἶναι, ὅποτε ἀρνεῖται τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθεια, εἴτε πρακτικὸς εἶναι, ὅποτε ἀρνεῖται τὴν ἀξία τῶν πράξεων), καὶ τότε προχωρῶ μὲ τὸν μηδενισμό μου πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλῆ φυσικὴ κατάσταση, γιατί πάντως πιστεύω ὅτι ὁ μηδενισμός μου εἶναι ἀληθινὸς καὶ ὅτι ἔχει, ἔστω, ἀρνητικὴν ἀξία. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶμαι μηδενιστὴς καὶ νὰ μὴ πιστεύω στὸν μηδενισμό μου. Αὐτὴ ὅμως ἡ πίστη, ἡ πεποίθηση, ἀποτελεῖ κάτι, ποὺ ὑπερβαίνει τὴν ἀπλῆ φυσικὴ πραγματικότητα, εἶναι κάτι ἄλλο ἀπ' αὐτήν, εἶναι ἓνα εἶδος ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον, ἔστω ἀρνητικῶς, ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὴν γνωστικὴν βουβότητα τῆς φύσεως. Ὁ μηδενιστὴς μάλιστα, ἐπειδὴ εἶναι δογματικὸς, πιστεύει ἀπόλυτα στὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἀξία τῶν ἀπόψεών του, καὶ ἔτσι ἐπικυρώνει ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ θέλει ν' ἀρνηθῆ, ἐπικυρώνει τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει ἀλήθεια καὶ νόημα τῆς ζωῆς. Ὅπως δὴποτε ὅμως ὁ μηδενισμὸς ἀποτελεῖ ἀκρότητα, ἢ ὁποῖα δὲν προσδιορίζει τὴν ὅλη συμπεριφορά καὶ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος συνήθως καταφάσκει τὴν ζωὴν του καὶ ἐπιδιώκει μὲ ἀντικειμενικὰ ἔργα καὶ πράξεις νὰ δώσῃ νόημα σ' αὐτήν, νὰ τὴν ὑψώσῃ πάνω ἀπὸ τὴν ἀπλῆ φυσικὴ πραγματικότητα. Μὲ τὸ πνεῦμά του δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος συστήματα ἀξιῶν καὶ λογικῶν σχέσεων, τὰ ὁποῖα ἔχουν γι' αὐτὸν ἀντικειμενικὸ νόημα καὶ μὲ τὸ νόημα ἀκριβῶς τοῦτο, ποὺ ἔχουν, ἴστανται πάνω ἀπὸ τὴν ἀπλῆ φυσικὴ πραγματικότητα, ἢ ὁποῖα ἀπλῶς ὑπάρχει, εἶναι ἀπλὸ ἀντικείμενο τοῦ πνεύματός του.

Ἐξ ἄλλου ὁ ἄνθρωπος ὄχι ὡς πνεῦμα ἀλλ' ὡς ζωὴ, ὡς

ἔμβιο σῶμα, ἀνήκει στή φύση, εἶναι ἓνα ἐλάχιστο κομμάτι τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ὡς σῶμα ὁ ἄνθρωπος, ἂν μετρηθῇ μὲ τὰ μέτρα τοῦ κόσμου, τοῦ σύμπαντος, εἶναι ἓνα ἐλάχιστο μικρὸ ὄν, τοῦ ὁποῦ ἢ παρουσία ἢ ἡ ἀπουσία δὲν μεταβάλλει τίποτε στὸν αἰώνιο κόσμο τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας.

Ποσοτικῶς, καὶ ἂν ἀκόμα ἀθροίσωμε τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἔζησαν, ζοῦν καὶ θὰ ζοῦν ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν ἓνα ἐλάχιστο ποσὸν τέφρας ἀπέναντι στὸν τεράστιο ὄγκο τοῦ πλανήτου, ποὺ κατοικοῦν. Ὡς πρὸς τὸ σῶμά του λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἀνήκει στή φυσικὴ πραγματικότητα, τὴν βουβὴ ἀναγκαιότητα τῆς φύσεως. Με τὸ πνεῦμά του ὅμως καὶ τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος ὁ ἄνθρωπος χωρίζεται ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς φύσεως καὶ ἰδρύει τὸν ἀόρατο κόσμο τῶν νοημάτων καὶ γενικῶς τῆς ἐλευθερίας, τὸν κόσμο τῶν ἀξιῶν, ὅπου μέσα κινεῖται ἡ ζωὴ του. Τὸ γεγονός τοῦτο τὸ χαρακτηρίζομε ὡς ὑπέρβαση, ὑπερνίκηση τῆς φύσεως ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

7. Ὁ μονισμὸς καὶ τὰ διάφορα εἶδη

τῆς πραγματικότητας

Ἐπὶ τῆς βεβαίως φάσεως καὶ συστήματα, τα ὁποῖα ἐπιδιώκουν νὰ ἐννοήσουν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ἰδια μέτρα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐννοοῦν τὴ φυσικὴ πραγματικότητα. Παραδέχονται δηλαδὴ τὰ συστήματα αὐτά, ὅτι ἡ διαφορά, ποὺ χωρίζει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἄλλη φυσικὴ πραγματικότητα, δὲν εἶναι ριζικὴ ἀλλὰ διαφόρου βαθμοῦ, ἢ ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπλὸ ἐπιφαινόμενο τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Τὰ συστήματα αὐτά τὰ χαρακτηρίζομε συνολικῶς μὲ τὸν ὄρο μονισμὸς. Ἡ κεντρικὴ διδασκαλία τῶν συστη-

μάτων αὐτῶν εἶναι ὅτι ἐτάρχει μόνον ἓνα εἶδος πραγματικότητος, καὶ αὕτη εἶναι ἡ ὕλη, ἡ ὁποῖα διαφορίζεται κατὰ ποικίλους τρόπους καὶ ἀποδίδει ὡς ἀποτέλεσμα τὰ ὄντα καὶ σ' αὐτὰ κατατάσσεται καὶ ὁ ἄνθρωπος μετ' τὸ πνεῦμά του, τὸ ὁποῖον ποιοτικῶς δεν ἔχει καμμία διαφορὰ ἀπὸ τὴν ὕλη. Ἐπίσης ὑπάρχουν ἄλλα μονιστικὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα ἐπίσης παραδέχονται μίαν ἀρχὴν τῆς πραγματικότητος, ἓνα εἶδος τοῦ εἶναι, τὸ ὁποῖον ὁμοιωτικῶς κατ' αὐτὰ εἶναι τὸ πνεῦμα. Τα ἄλλα ὄντα, σύμφωνα μετὰ τὰ συστήματα αὐτά, εἶναι τρόποι, μετὰ τοὺς ὁποίους φανερώνεται τὸ ἓνα μεταφυσικὸ στοιχεῖο τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πνεῦμα. Ὅμως οἱ τρόποι αὗτοι τοῦ σκέπτεσθαι εἶναι δογματικοὶ καὶ στηρίζονται ἐν εὐσεβῇ πίστι τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀπλοποιήσῃ καὶ νὰ ἐνώσῃ τὰ πάντα καὶ νὰ τὰ ἀναγάγῃ εἰς μίαν μοναδικὴν ἀρχὴν καὶ ἔτσι νὰ τὰ ἐξηγήσῃ.

Ἄρκει ὁμως ἓνα βλέμμα πρὸς τὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ φανῇ ὁ δογματισμὸς αὐτῶν τῶν συστημάτων. Ἡ πραγματικότητα αὕτη δεν ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὴν ἓνα ὁμοιογενὲς ὄλον, ἀλλὰ διαιρεῖται οἰκοθεν εἰς τέσσαρες σφαῖρας, οἱ ὁποῖες εἶναι χωριστὲς καὶ ἀγεφύρωτες ἢ μίαν μετὰ τὴν ἄλλη καὶ τῆ μόνῃ σχέσιν ποὺ ἔχουν ἀναμεταξύ των εἶναι ἡ σχέση τῆς σειρᾶς, ὅπου ἡ ἐπομένη προϋποθέτει τὴν προηγουμένην ὡς ὄρον ἄνευ τοῦ ὁποίου δεν ὑπάρχει. Ἔτσι ἔχομε τὴν σφαῖραν τῆς ἀνόργανης ὕλης, τῆς μηχανικῆς πραγματικότητος μετὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους τὸ πνεῦμά μας ἐκφράζει με ποσοτικὰς σχέσεις, μετὰ συστήματα κρίσεων, τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύουν τὴν πραγματικότητα μετὰ ποσά. Δεύτερον ἔχομε τὴν σφαῖραν τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, ἡ ὁποῖα προϋποθέτει τὴν ὕλη, εἶναι

ἔνυλη, δίχως ὅμως νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν ὕλη, γιατί
 ἡ ζωὴ ὡς ἐνέργεια ἀναπτύσσεται ἔσωθεν ἀπὸ ἓνα πυρῆ-
 να καὶ ἔχει πάντοτε ὠρισμένη μορφή, τὴν ὁποῖαν δια-
 τηρεῖ παρ' ὅλην τὴν ἐναλλαγὴ τῆς ὕλης, τὴν ὁποῖαν ἀφο-
 μοιώνει. Ἡ ζωὴ ἔχει δικούς της τρόπους μὲ τοὺς ὁποί-
 ους ὑπάρχει. Τρίτον ἔχομε τὴ σφαῖρα τῆς ψυχῆς, τὴν
 ὁποῖαν χαρρακτῆρίζουν τὰ ἐσωτερικὰ βιώματα, οἱ κατα-
 στάσεις ἐκεῖνες, μὲ τίς ὁποῖες ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται.
 Τέταρτον ἔχομε τὴ σφαῖρα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον
 ἀντικειμενικοποιεῖ τὸν κόσμον, ἀντικειμενικοποιεῖ ὅ-
 λα τὰ προηγούμενα ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος. Ἐδῶ
 ἔχομε τὸν διχασμὸ μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμέ-
 νου. Λογικῶς μᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναγάγωμε τίς
 σφαῖρες αὐτὲς τοῦ εἶναι σὲ μία, ἔστω στὴν πρώτη, ὁπό-
 τε καταλήγομε στὸν ὑλιστικὸ μονισμό, ἢ στὴ δεύτερη,
 ὁπότε θὰ ἔχωμε βιολογικὸ μονισμό, ἢ στὴν τρίτη, ὁπό-
 τε θὰ ἔχωμε ψυχικὸ μονισμό (παμφυχισμό), ἢ τέλος στὴν
 τετάρτη, ὁπότε θὰ ἔχωμε πνευματικὸ μονισμό. Λογικῶς
 προχωροῦμε ἀπὸ τὴ μία σφαῖρα στὴν ἄλλη μὲ ἓνα πῆδημα
 τοῦ πνεύματος. Δὲν ὑπάρχουν ἐνδιάμεσα στάδια, τὰ ὁποῖα
 νὰ συνδέσουν, νὰ γεφυρώσουν τὴ μία μὲ τὴν ἄλλη. Ἐτσι
 π.χ. ἡ ζωὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ μόνον ἀπὸ τὴν
 ἀνόργανη ὕλη καὶ τοὺς νόμους της. Ὁ Κάντ εἶπε σχετι-
 κῶς μὲ τὴ ζωὴ ὅτι δὲν ἐγεννήθηκε γι' αὐτὴν κανένας
 Νεύτων, δηλαδή τὸ θέμα "τί εἶναι ζωὴ" δὲν εὗρθηκε ἀ-
 κόμα τὸν ἐρμηνευτὴ του, ὅπως εὗρθηκε τὸν ἐρμηνευτὴ
 του τὸ θέμα : "τί εἶναι ὕλη καὶ ποῖοι εἶναι οἱ νό-
 μοι της". Καὶ τὸνεύρθηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Νεύτωνος.
 Ἐπίσης ἡ ἐσωτερικότης τῶν βιωμάτων τῆς ψυχῆς, τὰ

ὅποια χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ συνειδέναί, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸ εἶναι, πρὸ δὲν ἔχει συνειδέναί. Ἔὰ εἶναι καθαρὸς παραλογισμὸς νὰ συναγάγῃ κανεῖς τὸ συνειδέναί ἀπὸ τὸ μὴ συνειδέναί. Τέλος τὸ πνεῦμα, πρὸ κατευθύνεται σε ἀντικείμενα, τὰ ὅποια συναρτᾷ σὲ ἐνότητα, συγκρίνει τῆς διαφορῆς τους καὶ γενικῶς κρίνει τὸ εἶναί τους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῆ μετὰ τὴν ἀπλῆ βιωματικὴ συναίσθηση.

Ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη καταγίνεται μετὰ τὴν ἀνόργανη ὕλη καὶ ἐρμηνεύει τὴν κίνηση καὶ γενικῶς ὅλες τῆς ἰδιότητες; τῆς ὕλης μετὰ ποσά, εἶναι κατ' ἐξοχὴν μετὰ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὅπως ἔλεγε ὁ Πλάτων. Ὅλες οἱ φυσικῆς μας γνώσεις ἐκφράζουν σχέσεις ποσῶν. Οἱ νόμοι τοῦ σύμπαντος, ὅπως τοὺς διατυπώνει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἐκφράζουν σχέσεις ποσῶν. Ἐπίσης ἡ σύγχρονη θεωρία τοῦ ἀτόμου δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ εἰς περιπλοκοῦ σύστημα ποσοτικῶν σχέσεων. Ἡ μαθηματικὴ μέτρηση εἶναι τὸ κύριον ἔργον τῆς φυσικῆς, εἴτε τῆς παλαιᾶς κλασσικῆς εἴτε τῆς νέας πυρηνικῆς φυσικῆς.

Ἡ βιολογία ὡς ἐπιστήμη τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, ὅσα μαθηματικὰ καὶ ἂν ἐφαρμόσῃ στὸν τομέα της, δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβῃ μετὰ αὐτὰ τί εἶναι ζωὴ. Ἡ δυσχέρεια αὕτη τὴν ἀνάγκασε νὰ καταφύγῃ στὴν τελεολογία, δηλαδὴ στὴ μέθοδον ἐκείνην, ἡ ὅποια θεωρεῖ τὸν ὀργανισμόν, τὴ ζωὴν, ὡς ἓνα εἶναι, πρὸ ἔχει μέσα τοῦ τὸν σκοπὸν, τὸ τέλος. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ζωὴ πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς αὐτοσκοπός, ὡς ἐνέργεια, ἡ ὅποια κινεῖται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐνυπάρχουσα μορφή της. Εἶναι πλάνη νὰ θέλωμε ν' ἀγαλύσωμε τὴν ζωὴν μετὰ ἀπλᾶ ποσά, γιατί ἤμποροῦμε νὰ ἔχωμε τὰ ποσὰ ὅλως νὰ ἔχωμε τὴν ζωὴν. Ὁ ὀργανισμὸς εἶναι ἓνα ἐνδιάκονον σύ-

στημα ἐμφύτων δυνάμεων και τάσεων, οἱ ὁποῖες ἀνα- 107
πτύσσονται και ἀντιδρῶν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο
σύμφωνά με τὸν ἐσωτερικὸ σκοπὸ, και αὐτὸς εἶναι ἡ
πραγμάτωσή και ἡ αὐτοσυντήρηση τῆς μορφῆς τῆς ζω-
ῆς. Ὁ ὀργανισμὸς ἀναπτύσσεται ἔσωθεν μόνος του και
συνάμα ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀντιδρῶ πρὸς τὸν ἐξωτε-
ρικὸ κόσμο. Κύριο ἐπίσης γνῶρισμα τοῦ ὀργανισμοῦ εἶ-
ναι ὅτι διατηρεῖ τὴν σιγήα μορφή του. Τέλος ὁ ὀργα-
νισμὸς ἔχει ἀρχὴ και τέλος. Ὡστε ἔχομε ἐδῶ ἓνα ὁλωσ-
διόλου διαφορετικὸ εἶδος τῆς πραγματικότητος, τὸ ὁποῖ-
ον δὲν ἴμπορεῖ νὰ ταυτισθῆ με τὴν ἀνόργανη ὕλη. Ὑπάρ-
χουν προσπάθειες στὴν ἐπιστήμη, οἱ ὁποῖες ἐπιζητοῦν νὰ
ἴδουν τὴ ζωὴ ὡς ἀπλῆ ὕλη σύμφωνα μόνον με τοὺς φυσικοὺς
και χημικοὺς νόμους. Ἀλλὰ οἱ προσπάθειες αὐτὲς ἀφαιροῦν
ἀπὸ τὴ ζωὴ τὸ κύριο γνῶρισμά της, τὴν θανατώνουν προτοῦ
τὴν γνωρίσουν. Ἐπίσης ὑπάρχουν τάσεις και σχολές, οἱ ὁ-
ποῖες ἀμφισβητοῦν τὴν πραγματικότητα τοῦ ψυχικοῦ κόσμου,
ἐπειδὴ ὁ κόσμος αὐτὸς δὲν εἶναι ἀπτὸς, ὅπως τὰ αἰσθητὰ
ἀντικείμενα. Ὅμως τὰ ἀπτὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀπτὰ
και αἰσθητὰ, ἐπειδὴ ὑπάρχει κάποιος ποὺ τὰ αἰσθάνεται,
ἐπειδὴ ὑπάρχει κάτι διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὰ, ποὺ ἔχει τὴ δύ-
ναμη νὰ τὰ αἰσθάνεται, και αὐτὸ τὸ κάτι εἶναι ἡ ψυχὴ. Εἶ-
ναι λοιπὸν παράλογο νὰ στηρίξωμε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὴν ὕ-
παρξη τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων στὴ δύναμη ποὺ ἔχομε νὰ
τὰ αἰσθανώμεθα και ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος νὰ ἀρνούμεθα τὸ εἶ-
ναι αὐτῆς τῆς ψυχικῆς δυνάμεως, τὸ εἶναι τοῦ ψυχικοῦ κό-
σμου.

Ὁ κόσμος λοιπὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ διάφορα ἐπίπεδα ἢ
σφαῖρες, οἱ ὁποῖες χωρίζονται κατὰ ποιότητα ἢ μία ἀπὸ τὴν
ἄλλη.

"Όταν συνεπῶς ἐπιχειροῦμε νὰ ἰδοῦμε τὶς σφαῖρες αὐ-
 τῆς ὡς κάτι κοινὸ καὶ ἐνιαῖο, σκεπτόμεθα πάντοτε
 κατ'ἀναλογίαν, δηλαδή βλέπομε τὴ ζωὴ ὡς μηχανισμό
 ἢ ὡς νεκρὴ ὕλη, τὸ πνεῦμα ὡς ζωὴ ἢ ὡς ὕλη, τὴν ἀνθρώ-
 πινη κοινωνία ὡς ὀργανισμό κ.λ.π." Ἄν ὁμως σταθῶμε
 στὰ πράγματα, ὅπως εἶναι ἀφ'ἑαυτῶν, τότε βλέπομε ὅτι
 τὸ κατ'ἀναλογίαν αὐτὸ σκέπτεσθαι δὲν εἶναι λογικῶς
 ἐπιτρεπτό. Ἡ γνώση μας γιὰ τὸν κόσμον δὲν καταλήγει
 ποτὲ σὲ ἐνιαία θεωρία, ἢ ὅποια νὰ περιλάβανη ὅλα τὰ
 εἶδη τῆς πραγματικότητος καὶ νὰ μὴν εἶναι δογματική.
 Ἡ ἐπιστημονικὴ μας γνώση χωρίζεται ἐξ αἰτίας αὐτοῦ
 τοῦ γεγονότος σὲ τομεῖς, φυσικὴ, βιολογία, ψυχολογία
 κ.λ.π., καὶ μόνον ἡ φιλοσοφία ἔμπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ ἐ-
 νιαία εἰκόνα, δίχως νὰ παραποιήσῃ τὸ καθένα εἶδος
 τῆς πραγματικότητος. Γιὰ κάθε τομέα ἰσχύει ἓνα ἰδιαί-
 τερο σύστημα ἐννοιῶν καὶ μεθόδων, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι
 λογικῶς ἐπιτρεπτό νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τὸν ἓνα τομέα
 τῆς πραγματικότητος στὸν ἄλλον. Ἔτσι βλέπομε ἀπὸ τὴν
 ἱστορία τῆς ἐπιστήμης πόσον ἐζημίωσαν π.χ. τὴν βιολο-
 γία καὶ τὴν ψυχολογία οἱ μηχανιστικὲς θεωρίαι, οἱ ὁ-
 ποῖαι, ἐνῶ ἰσχύουν γιὰ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, δὲν εἶναι
 γόνιμες γιὰ τὴ βιολογία καὶ τὴν ψυχολογία. Ἐπίσης βλέ-
 πομε ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας πόσο ἐζημίωσε καὶ
 τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν ἐπιστήμη ὁ ὑλιστικὸς ἢ ὁ πνευ-
 ματικὸς μονισμός. Ἡ λογικὴ λοιπὸν μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀνα-
 γνωρίσωμε τὴν εἰδικὴ οὐσία τῆς κάθε σφαίρας τῆς πραγμα-
 τικότητος καὶ νὰ ἐγκαταλείψωμε τὰ γενικὰ σχήματα, τὰ ὁ-
 ποῖα εἶναι δογματισμοί.

8. Ἡ ἔννοια τοῦ νοήματος

Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς πνεῦμα, ὡς συνειδέσθαι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὰ ἄλλα εἶδη τοῦ εἶναι. Μετὰ τὸ πνεῦμά του ὁ ἄνθρωπος γίνεται δημιουργὸς, δημιουργεῖ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν φύσει. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν, πού θέτει τὴν φιλοσοφία, εἶναι τοῦτο: Τί νόημα ἔχουν αὐτὰ τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὸ πνεῦμά του; Ὁ σκοπὸς λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας εἶναι τώρα νὰ κατανοήσῃ τὰ ἔργα τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, νὰ κατανοήσῃ ὅλην τὴν ἀντικειμενικὴν πνευματικὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι τὸ πνεῦμα γνωρίζει τὸ εἶναί του ὄχι μόνον ἐξ ὑποκειμένου ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀντικειμένου.

Ἡ ἔννοια τοῦ νοήματος εἶναι μία βασικὴ, πρωταρχικὴ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας, ὅπως εἶναι καὶ ἡ ἔννοια τοῦ εἶναι. Ὅ,τι δὲν ἔχει νόημα, δὲν μᾶς συγκινεῖ καθόλου, μᾶς εἶναι ἰλωσδιόλου ἀδιάφορο. Καὶ ἀδιάφορο εἶναι τὸ ἀνάξιο. Ζητοῦμε λοιπὸν τὸ νόημα τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Γιὰ νὰ ἐξηγήσωμε τί ἐννοοῦμε, θὰ πάρωμε ὡς παράδειγμα τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Τί ἐπιδιώκει ἡ ἐπιστήμη αὕτη; θέλει νὰ κατανοήσῃ ὅ,τι εἶναι δεδομένο στίς αἰσθήσεις καὶ γενικῶς ὅ,τι γίνεται μέσα στὸν αἰσθητὸ κόσμον. Ὅμως, γιὰ νὰ κατανοήσῃ τὸν κόσμον αὐτόν, δὲν ἀρκεῖται σὲ ὅ,τι ἀπλῶς

υπάρχει καὶ φαίνεται, ἀλλὰ ζητεῖ κανόνες, νόμους σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους θέλει νὰ τὸν κατανοήσῃ.

“Ὅ,τι ὑπάρχει ὡς αἰσθητὸς κόσμος, δηλαδή τὸ σύνολον τῶν φαινομένων, νοεῖται ὡς πλήρωμα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Αὐτὸ λοιπὸν ἢ φυσικὴ ἐπιστήμη ζητεῖ νὰ τὸ υποτάξῃ μὲ τὴ διάνοια σὲ κανόνες καὶ νόμους. Ἡ διάνοια γενικῶς γνωρίζει τὰ πράγματα, τὰ αἰσθητά, σύμφωνα μὲ νόμους.

Καὶ ἐφ’ ὅσον τὰ γνωρίζει σύμφωνα μὲ νόμους, οἱ νόμοι αὐτοὶ εἶναι ὄχι μόνον σύμφωνα μὲ τὰ αἰσθητά, ἀλλὰ εἶναι σύμφωνα με τὴν ἴδια τὴ διάνοια. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ μυστικὸ τῆς γνώσεως.

Ἡ γνώση ὅμως αὐτὴ ὡς νόημα δὲν εἶναι κάτι ποὺ εἶναι ὅμοιο μὲ τὰ αἰσθητά, ἢ γνώση ὡς νόημα δὲν εἶναι κάτι ποὺ κατέχει χώρο ἢ ποὺ ὑφίσταται τὴν ἐπίδραση τοῦ χρόνου, ἔπως τὰ ἴδια τὰ αἰσθητά, ἀλλὰ ἢ γνώση εἶναι κάτι διάφορο, ἀνήκει στὴ νοητὴ σφαῖρα καὶ εἶναι κάτι ποὺ μένει, καὶ ἔχει κῦρος λογικὸ.

“Ὡστε, ἂν ἐπιστρέψωμε μὲ τὸ νοῦ μας, γιὰ νὰ στοχαστοῦμε τί ἀκριβῶς κάνομε ὅταν γνωρίζωμε, ὅταν ἀποκτοῦμε γνώση γιὰ τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, θὰ διαπιστώσωμε ὅτι μὲ τὴ γνώση μας εὕρισκόμεθα πάντοτε σὲ ἄλλη σφαῖρα ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν αἰσθητῶν. Ἄν λοιπὸν θέσωμε τώρα καὶ πάλιν τὸ ἐρώτημα: τί νόημα ἔχει, τί σημαίνει τὸ γεγονὸς ὅτι γνωρίζομε τὰ αἰσθητά, θὰ ἀπαντήσωμε ὅτι ἢ σημασία τῆς γνώσεώς μας ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἀνακαλύπτει

τὴν κανονικότητα, τὴν νομοτέλεια τῶν αἰσθητῶν, δη-
 λαδὴ τὴν ὑπαγωγή τους σὲ κανόνες καὶ νόμους. Μὲ
 τὴν ὑπαγωγή αὐτῶν τῶν πραγμάτων σὲ κανόνες καὶ νό-
 μους ὄχι μόνον δὲν νομίζομε ὅτι μεταβάλλομε τὴν οὐ-
 σία τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀντιθέτως εἴμαστε βέβαιοι
 ὅτι συλλαμβάνομε τὸ αὐτούσιο εἶναι τους. Ἡ γνώση
 δηλαδὴ ἐπιδιώκει νὰ συλλάβῃ τὸ εἶναι, νὰ συλλάβῃ τὰ
 ἀντικείμενα ὅπως πράγματι εἶναι. Τὸ νόημα τῆς γνώ-
 σεως θὰ ἐχάνονταν, ἂν τυχὸν μὲ τὴ γνώση ἀλλάζαμε τὸ
 εἶναι τῶν ἀντικειμένων. Ὅμως τὸ μυστικὸ τῆς γνώ-
 σεως εἶναι ἕξ ἄλλου ὅτι δὲν σταματᾷ στὴν ἀπλῆ αἰ-
 σθησι τῶν ἀντικειμένων. Τὴν αἴσθησι τῶν πραγμάτων
 τὴν ἔχομε προτοῦ προχωρήσωμε στὴν ἐπιστημονικὴ
 γνώση. Τὸ γεγονός ὅτι μὲ τὴ γνώση ζητοῦμε κάτι γε-
 νικὸ γιὰ τὰ αἰσθητὰ δεδομένα, π.χ. τὴ νομοτέλεια
 τους, τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν μᾶς ἀρκεῖ ἡ αἴσθησι.
 Εἴμαστε πεπεισμένοι ὅτι ἡ ἀπλῆ αἴσθησι δὲν μᾶς δίνει
 τὸ πραγματικὸ εἶναι τῶν ὄντων. Καὶ ναὶ μὲν ἡ διά-
 νοια ἐπεξεργάζεται τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, γιὰ
 νὰ μπορέσῃ ἡ ἴδια νὰ τα γνωρίσῃ ὡς πρὸς τὴ νομοτέ-
 λειά τους. Ἀλλ' ἡ ἐπεξεργασία αὕτη εἶναι καθαρῶς
 λογικὴ. Τὸ αἰσθητὸ ὡς αἰσθητό δὲν μεταβάλλεται. Γε-
 νικῶς τὸ ἀντικείμενο, ὅταν τὸ γνωρίζῃ ἡ διάνοια, δὲν
 παθαίνει τίποτε, ὅπως π.χ. παθαίνουν τὰ σώματα μετα-
 βολὲς τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Δηλαδὴ ἡ γνωστικὴ ἐνέργεια
 ἐγκάθιδρύει μεταξὺ διανοίας καὶ ἀντικειμένου μίαν σχέ-
 σή, ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει ποτὲ μεταξὺ δύο φυσικῶν ἀντι-

κειμένων. Ἡ γνωστικὴ αὐτὴ σχέση χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ νόημα, ποῦ ἔχει τὸ γεγονός τῆς γνώσεως. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἔχει νόημα, δὲν κατατάσσεται στὴ κατηγορίαν τῶν φυσικῶν γεγονότων, γιατί ἐκεῖ τὰ γεγονότα εἶναι τὸ ἓνα αἰτία τοῦ ἄλλου, καὶ τὸ ἓνα ἀντικείμενο ἐπιδρᾷ ἐπάνω στὸ ἄλλο. Με ἄλλα λόγια, ἡ διάνοια ποῦ γνωρίζει, ποῦ ἔχει τὴ γνώση, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῆ καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια, ὅπως νοοῦνται τὰ ἀντικείμενα. Ἡ διάνοια ἰδρύει αὐτὴ τὴ σχέση τῆς γνώσεως, εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ νοήματος. Αὐτὴ ἔχει νοήματα, ὄχι τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι κυριολεκτικῶς ἀνόητα, καὶ μένουν ὅ,τι ἦταν καὶ προτοῦ κατανοηθοῦν, δηλαδὴ προτοῦ ἐρμηνευθοῦν ἀπὸ τὴ διάνοια με συστήματα νοημάτων. Τὰ νοήματα λοιπὸν δὲν ἐνυπάρχουν στὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ στὴ διάνοια. Με τὰ νοήματα ἡ διάνοια ἀποικτᾷ τὴν ἀλήθειαν γιὰ τὰ ἀντικείμενα. Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν γιὰ τὰ πράγματα, τὸ πῶς τὰ πράγματα τῷ ὄντι εἶναι, ἀποτελεῖται ἀπὸ νοήματα τῆς διανοίας, ἀπὸ λογικὰς σχέσεις, τίς ὁποῖες ἡ διάνοια ἐκφράζει γιὰ τίς κρίσεις της. Καὶ ὅπως ἡ ἀλήθεια, ἔτσι καὶ τὸ ψεῦδος γιὰ τὰ πράγματα ἀποτελεῖται ἀπὸ νοήματα, ἀπὸ κρίσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι ἐσφαλμένες. Ὡστε οὔτε τὸ ψεῦδος ἐνυπάρχει στὰ πράγματα. Ἄλλο πρᾶγμα λοιπὸν εἶναι τὰ νοήματα καὶ ἄλλο τὰ ἀντικείμενα, τὰ πράγματα, τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως. Τὸ φυσικὸν γίνεσθαι δίχως τὰ νοήματα, με τὰ ὁποῖα ἡ διάνοια ζητεῖ νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ, δὲν ἔχει μέσα του νοήματα,

δὲν εἶναι ἀληθινός, οὔτε ψευδές, δὲν ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ
 τοῦ τὸ γινώρισμα τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους. Αὐτὰ
 τὰ γινώρισματ' εἶναι γινώρισματ' τῆς διανοίας, ἢ ὅποια
 γνωρίζει, ἐπύθει τῆ σχέσιν τῆς γνώσεως μετὰ τὰ πράγματα.
 τὸ νόημα τῆς γνώσεως λοιπὸν πηγάζει ἀπὸ τῆ διάνοια,
 ἢ ὅποια χωρίζεται ριζικῶς ἀπὸ ὅλο τὸ φυσικὸ γίνεσθαι.
 Ἡ διάνοια εἶναι ἐνέργημα λογικόν, δὲν εἶναι γεγονὸς
 φυσικόν.

Ἡ διάνοια ὅμως, ἢ ὅποια εἶναι ἡ ἕδρα τῶν ἐννοιῶν
 καὶ τῶν νοημάτων γιὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς φύσεως, γιὰ
 τῆ φύσιν γενικῶς, εἶναι μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὁ ἄνθρω-
 πος εἶναι κατὰ τὰ ἄλλα μέρη τῆς φύσεως. Ἡ διάνοια
 δὲν εἶναι κάτι χωριστὸ καὶ ἀφηρημένον ἀπὸ τὸ εἶναι τοῦ
 ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε συνδεδεμένη μετὰ τὸν ἄνθρω-
 πον, μετὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διάνοια, γιὰ νὰ ἀπο-
 κτήσῃ τὴ γνώσιν τοῦ κόσμου, ἐνεργεῖ. Ὡστε ἡ γνώσιν ἀπο-
 τελεῖται ἀπὸ δύο στοιχεῖα: ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν καὶ ἀπὸ
 τὸ νόημα. Ἡ ἐνέργεια εἶναι γεγονὸς χρονικόν, ἐνῶ τὸ
 νόημα εἶναι τὸ λογικόν τῆς περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον ἰ-
 σχύει. Ὡστε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἔχομε τὴν ἐνέργειαν
 τῆς γνώσεως ὡς γίνεσθαι, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἔχομε
 τὸ ἀντικειμενικὸν νόημα. Συνεπῶς μόνον μέσα εἰς τὴν ἐνέρ-
 γειαν τῆς διανοίας συνυπάρχουν τὰ δύο στοιχεῖα, τὸ γί-
 νεσθαι καὶ τὸ νόημα. Ἡ ἐνέργεια αὕτη καὶ ὑπάρχει ὡς
 γεγονὸς, ὅπως ὑπάρχουν ὅλα τὰ ἄλλα γεγονότα καὶ πρά-
 γματα, καὶ ἔχει μέσα τῆς τὸ νόημα, ἐνῶ κάθε ἄλλη ἐνέρ-
 γεια, κάθε ἄλλο γίνεσθαι μέσα εἰς τὴ φύσιν ὑπάρχει ἀπλῶς,
 δίχως νὰ ἔχη μέσα τοῦ νόημα. Ἐννοῶ λοιπὸν

σημαίνει πρώτον ὅτι ἐνεργῶ μὲ τῆ διάνοια καὶ δεύτε-
ρον ὅτι συλλαμβάνω πάντοτε ἓνα νόημα, ποῦ ἀναφέρε-
ται σὲ πράγματα καὶ ποῦ ὡς πρὸς τὴν οὐσία του εἶναι
διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ πράγματα, εἶναι νοητό. * Ἐδῶ λοι-
πὸν, δηλαδὴ μέσα στὴν ἐνέργεια τῆς διανοίας, συνυ-
πάρχει τὸ εἶναι καὶ τὸ νόημα, ἐνῶ, ὅταν γνωρίζω ἀν-
τικείμενα, τὸ νόημα δὲν ἐνυπάρχει μέσα σ' αὐτά, ἀλλὰ
ἐκείνη εἶναι ποῦ τὸ προσδίδει σ' αὐτά. * Ἐτσι ἕλη
ἡ γνῶση τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀπαρτίζεται ἀπὸ συ-
στήματα νοημάτων, τὰ ὁποῖα ἡ διάνοια προσδίδει στὰ
ἀντικείμενα. Μὲ τὰ νοήματα ἡ διάνοια ἐκφράζει γενι-
κῶς σχέσεις περὶ τῶν πραγμάτων τῆς φύσεως.

Τῆ γνῶση ἕως τῆς φύσεως, ἔπως εἶδαμε πρὶν, ὁ
ἄνθρωπος δὲν τὴν στηρίζει μόνον στὴ διάνοια, ἀλλὰ
καὶ στὶς αἰσθήσεις. Τὸ ἀντικείμενο δὲν εἶναι μό-
νον ἀντικείμενο τῆς διανοίας ἀλλὰ καὶ τῶν αἰσθήσεων,
ἢ μᾶλλον τῆς δυνάμεως τοῦ αἰσθάνεσθαι. Τὸ ἀντικείμενο
πρέπει νὰ εἶναι αἰσθητῶς δεδομένο ἢ τουλάχιστον νὰ
ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, γιὰ νὰ
μπορέσῃ ἡ διάνοια μὰ τὸ ἐπεξεργασθῆ λογικῶς, δηλαδὴ
νὰ τὸ ἐπισημάνῃ μὲ ἓνα σύστημα νοημάτων. Οἱ αἰσθήσεις
μάλιστα συνδέουν τὸν ἄνθρωπο πρὸς πολὺ μὲ τὴν φύση.
* Ἄν μάλιστα ὁ ἄνθρωπος θεωρηθῆ μόνον ἀπὸ τὴν πλευ-
ρὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου στὸν φυσι-
κὸν κόσμον. * Ὅμως οἱ αἰσθήσεις μόνες τους δὲν παρέχουν
γνῶση, προσφέρουν μόνον τὸ ἀκατέργαστο ὑλικὸ καὶ
τοῦτο ἀκριβῶς τὸ αἰσθητὸ ἐπεξεργάζεται ἡ διάνοια μὲ
τὰ νοήματά της. * Ὡστε μόνον ὁ συνδυασμὸς αἰσθήσεων καὶ

διανοίας οδηγεί στην γνώση τῆς φύσεως. Τὸ πνεῦμα ἔχει τὸ προνόμιον τῆς γνώσεως, ὅμως "τὰ πρὸς γνῶσιν"; τὰ φαινόμενα, τὰ συνεισφέρει ἡ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι. Ἡ σχέση τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι εἶναι διαλεκτική. Πνεῦμα χωρὶς τῆ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι, νοήματα χωρὶς φαινόμενα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἰσχύουν τὰ νοήματα, καὶ αἰσθάνεσθαι χωρὶς πνεῦμα, χωρὶς τῆ δύναμη τῆς πνευματικῆς του ἐπεξεργασίας, γιὰ τὸν ἄνθρωπο δὲν ὑπάρχουν. Καὶ τοῦτο δὲν ἰσχύει μόνον γιὰ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ γιὰ ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ πνεύματος. Ὁ ἄνθρωπος ὡς δημιουργὸς τῶν ἔργων τοῦ πνεύματος εἶναι συνάμα καὶ ἐνεργὸν σύστημα αἰσθήσεων, δηλαδή ποτὲ δὲν παύει νὰ μεταχειρίζεται κατὰ τὴν πνευματικὴ του δημιουργία καὶ τῆ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι. Καὶ ὅταν δημιουργῇ ἔργα τέχνης καὶ ὅταν καθιερώνη σύμβολα θρησκευτικὰ, καὶ ὅταν ἰδρῦν νόμους τῆς πολιτείας, πάντοτε προσδιορίζεται καὶ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις του.

Ὡστε, ὅταν ὁμιλοῦμε γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὡς τὴν πηγή τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων, δὲν ἐννοοῦμε ποτὲ τὴ μίαν μόνον πλευρὰ τοῦ εἶναι του, τὴν καθαρῶς πνευματικὴν, ἀλλὰ ἐννοοῦμε πάντοτε καὶ τὴν αἰσθητική. Ἡ πνευματικὴ του ἀκριβῶς δύναμη ἐγκείται σὲ τοῦτο, ὅχι νὰ ἀποφεύγῃ τὰ προβλήματα, ποῦ τοῦ θέτει ἡ αἰσθητικὴ του πλευρά, δηλαδή γενικῶς ἡ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰ λύῃ, ἢ , ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν ἠθική του πρόκοπή, νὰ τὰ δαμάξῃ. Τότε γίνεται πράγματι πνευματικὸς ἄνθρωπος. Ὁ Κάντ, γιὰ νὰ τονίσῃ τὴν σχέση

τῆς διανοίας με τὴν ἐποπτεῖαν τῶν αἰσθήσεων, λέγει ὅτι : ἐποπτεῖα τῶν αἰσθήσεων, χωρὶς διάνοια, εἶναι τυφλή καὶ διάνοια δίχως ἐποπτεῖα τῶν αἰσθήσεων εἶναι κενή. Ὁ Πλάτων ἔξ ἄλλου, γιὰ νὰ τονίσῃ τὴν ἴδια σχέση, ὠνόμασε τὰ εἶδωλα, ποὺ προσφέρουν οἱ αἰσθήσεις "παρακλητικὰ τῆς διανοίας", δηλαδή διεγερτικὰ τῆς διανοίας. Τὸ νόημα, ποὺ ἔχουν αὐτοὶ οἱ δύο λόγοι τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Κάντ, μπορούμε νὰ τὸ γενικεύσωμε καὶ νὰ εἰποῦμε ὅτι κανένα πνευματικὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου δὲν νοεῖται δίχως τὴ συνεργασία ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο φαίνεται καθαρώτερα στὴν τέχνη, ὅπου ὕλη καὶ πνεῦμα, αἰσθάνεσθαι καὶ πνεῦμα, γίνονται ἓνα, ὅπου αἴρεται ὁ δυῖσμός αἰσθητικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι συνάμα πολίτης δύο κόσμων, τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ. Γενικῶς ὅμως με τὰ πνευματικὰ του δημιουργήματα διασπᾶ τὰ ὅρια τῶν φρυσικῶν του δεσμεύσεων, γιὰ τὴν δημιουργήματα αὐτὰ εἶναι ἔργα με νόημα. Ἐτσι μὴ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τοποθετηθῇ ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, ὅπως εἶναι τοποθετημένα τὰ πράγματα, ἀλλὰ εἶναι νοητὴ καὶ ἡ ἔδρα της εἶναι μόνον τὸ πνεῦμα. Μὴ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, π.χ. ὁ νόμος τῆς ἑλξεως, εἶναι γενικὴ, δηλαδή τὸ λογικὸ της νόημα ἰσχύει γιὰ ὅλους καὶ νοεῖται ἀπὸ ὅλους, ἐνῶ τὰ ὑλικά πράγματα εἶναι πάντοτε τὸ καθένα σὲ ἓνα ὠρισμένο σημεῖο τοῦ χώρου, ἔχει ἔκταση. Βεβαίως καὶ τὰ πνευματικὰ

δημιουργήματα ἔχουν μιὰ σχέση με τὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο, γιατί ὁ ἄνθρωπος ὡς μέρος τῆς φύσεως κατέχει καὶ αὐτὸς ἓνα τμήμα τοῦ χώρου καὶ ἡ ζωὴ του διαρκεῖ ἓνα ὀρισμένον χρονικὸ διάστημα. Καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια ἔχει τὴν ἱστορία της, συνδέεται δηλαδή τῇ στιγμήν πού ἀνακαλύπτεται με ὀρισμένο τόπο καὶ χρόνο. Ὅμως τὸ νόημα της, ἡ λογικὴ της οὐσία, εἶναι γενικὴ, διασπᾷ τὰ ὅρια τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, ὅπου μέσα ἱστορικῶς ἐγεννήθηκε.

Ὁ ὅρος τοῦ Πλάτωνος "γένεσις εἰς οὐσίαν" ἐρίζει πλήρως τὸν ἄνθρωπο καὶ ὡς πρὸς τὴν δύο πλευρὰς τοῦ εἶναι του. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ μέσα στὴ γένεση, στὸ γίνεσθαι, καὶ μέσα στὸ εἶναι. Τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς του εἶναι ὅτι με τὸ πνεῦμα του ὑπερνικᾷ τὴ χρονικότητα, ἐνῶ με τὸ σῶμα του μένει μέσα σ' αὐτήν. Με τὰ δημιουργήματα τοῦ πνεύματός του ζητεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὸ ἀπλὸ γίνεσθαι, τὸ ὁποῖον ἀναλθεται σε ἄπειρα σημεία μιᾶς ἀκατάπαυστης ἀκολούθιας, πού ἔρχονται καὶ παρέρχονται, καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ εἶναι.

Ὁ ἄνθρωπος κινεῖται ἀπὸ τὸ μὴ εἶναι πρὸς τὸ εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀγνοία πρὸς τὴ γνώση, ἀπὸ τὴν ἀμορφία πρὸς τὴν μορφή, ἀπὸ τὰ πολλὰ πρὸς τὸ ἓνα. Ὁ φιλόσοφος τῆς Ἀναγεννήσεως PICO DELLA MIRANDOLLA (1463-1494) βάζει στὸ τόμα τοῦ θεοῦ τὰ ἐξῆς λόγια πρὸς τὸν ἄνθρωπο: "Σὲ τοποθέτησα στὸ κέντρο τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ μπορῆς ἐλεύθερα πρὸς ὅλες τὴς πλευρὰς νὰ κοιτάζης καὶ νὰ κατοπτρεύῃς ὅπου σοῦ ἀρέσει. Δὲν σε ἐπλάσα οὔτε οὐράνιον οὔτε γήινον, οὔτε θνητὸν οὔτε ἀθάνα-

τον. Γιατίν πρέπει με τῇ θέλησὶ σου καὶ με τὴν τιμή σου νὰ γίνῃς ὁ τεχνίτης καὶ ὁ μορφωτὴς τοῦ ἑαυτοῦ σου καὶ νὰ μορφώσης τὸν ἑαυτὸ σου ἀπὸ τὴν ὕλη, ποῦ προτιμᾷς ἐσὺ ὁ ἴδιος. Ἔτσι ἔχεις τὸ ἐλεύθερο νὰ πέσης ὡς τὴν κατώτατη βαθμίδα τοῦ ζωικοῦ κόσμου. Ὅμως μπορεῖς νὰ ὑψωθῆς ὡς τὶς ἀνώτατες σφαῖρες τῆς θεότητος. Μεταξὺ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου τοποθετεῖ καὶ ὁ Πλάτων τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ φιλοσόφου τῆς Ἀναγεννήσεως ἀπηχοῦν ζωηρῶς τὴν πλατωνικὴ ἀντίληψη περὶ τοῦ ἀνθρώπου.

9. τὸ συνειδέναί ὡς ἡ μεταφυσικὴ

οὐσία τοῦ ἀνθρώπου

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' οὐσίαν συνειδέναί. Μὲ αὐτὸ χωρίζεται ἀπὸ ἕλα τᾶλλα. Τὸ συνειδέναί δὲν εἶναι ὅ,τι εἶναι τὰ φυσικὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τὸ συνειδέναί δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ ἔννοια, οὔτε ἐμπειρικὸ γεγονός. Συνεπῶς οὔτε ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη οὔτε ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία μποροῦν νὰ τὸ εἴρουν, γιατί ἡ μὲν πρώτη ὀρίζει πράγματα καὶ σχέσεις πραγμάτων, ἡ δὲ δεύτερη ὀρίζει ψυχικὰ καταστάσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι συνειδητές, ἀλλὰ δὲν ταυτίζονται μὲ τὸ συνειδέναί. Καὶ ἡ μὲν ὅμως καὶ ἡ ἄλλη ἐπιστήμη, ὅπως καὶ κάθε ἄπιστήμη, προϋποθέτουν ἀπλῶς τὸ συνειδέναί. Ὅ,τι ὑπάρχει ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, εἶναι ποιοτικῶς διάφορο ἀπὸ τὸ συνειδέναί καὶ προϋποθέτει λογικῶς τὸ εἶναι τοῦ συνειδέναί. Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ ἐκφράζεσθαι δὲν ἀποδίδει βεβαίως τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώ-

που, τοῦ συνειδέναι, εἰς ὅλη του τὴν πληρότητα, οὔτε καὶ ὑπάρχει τρόπος ἐκφραστικὸς, γιὰ νὰ ἀποξείσωμε τὸ συνειδέναι, γιὰτὶ ὅλοι οἱ ἐκφραστικοὶ μας τρόποι κατὰγονται ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὸ κόσμον, τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων, καὶ τὸ συνειδέναι δὲν εἶναι πρᾶγμα.

Ὅμως πραγματοποιοῦμε / ὅλοι μὲ τὸν νοῦ μας πολὺ καλὰ τί ἐννοοῦμε ὅταν λέγωμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι συνειδέναι. Ὁ ὅρισμός αὐτὸς σημαίνει, ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα ποῦ ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀνήκουν στὸν κόσμον τῆς φύσεως. Μόνον τὸ συνειδέναι ἀποτελεῖ τὴν μεταφυσικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸ ἐκφράζει τὸν ἄνθρωπον ὡς μεταφυσικὴ γνωστικὴ ἐνότητα. Ὁ ὅρος μεταφυσικὴ γνωστικὴ ἐνότητα εἶναι ἐδῶ ἀπολύτως δικαιολογημένος, γιὰτὶ δηλώνει κάτι, ποῦ ὑπάρχει καὶ ποῦ ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴ ποιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ συνειδέναι δὲν εἶναι μίαν ἀπλῆ ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου διπλα στίς ἄλλες, δὲν εἶναι ἓνα ἀπλὸ συμβεβηκὸς, ἀλλὰ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πνευματικοῦ ὄντος.

Ὅταν χαρακτηρίζωμε τὸ συνειδέναι ὡς τὴν μεταφυσικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὴ μεταφυσικὴ ἀρχὴ γενικῶς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ἐννοοῦμε ὅτι τὸ συνειδέναι δὲν ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ἀπλὸ εἶναι. Μὲ τὸ συνειδέναι ἀνοίγει ὁ κόσμος τῶν ἐσωτερικῶν διαστάσεων τοῦ ἀνθρώπου, ὁ κόσμος γενικῶς τοῦ νοήματος. Τὸ νόημα πηγάζει μόνον ἀπὸ τὸ συνειδέναι, ἀπὸ τὸ πνεῦμα, ὄχι ἀπὸ τὸ ἀπλὸ εἶναι. Ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι, ἐπειδὴ γίνεται συνειδητό, παύει νὰ εἶναι ἀπλὸ εἶναι καὶ προσλαμβάνει

170
βάνει καὶ αὐτὸ νόημα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως τὸ συνειδέναί δὲν ὑπάρχει ποτὲ μόνο του, εἶναι πάντοτε μαζί μὲ τὸ εἶναι. Τοῦτό ὅμως δὲν σημαίνει ποτὲ ὅτι τὸ συνειδέναί πηγάζει ἀπὸ τὸ εἶναι. Ἀπὸ τὸ ἄπλό εἶναι δὲν ὑπάρχει λογικὴ μετάβαση εἰς τὸ συνειδέναί, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸ συνειδέναί πρὸς τὸ εἶναι, γιατί τὸ συνειδέναί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐννοεῖ τὸ εἶναι, ἐνῶ τὸ εἶναι δὲν ἐννοεῖ τὸ συνειδέναί. Ὡστε γενικῶς τὸ νόημα δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ εἶναι ἀλλὰ ἀπὸ τὸ συνειδέναί. Τὸ νόημα εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὸ συνειδέναί ἐννοεῖ τὸ εἶναι.

Τὸ συνειδέναί ὅμως εἶναι ἐνέργεια, ἡ ὁποία αὐτοπραγματώνεται, εἶναι αὐτοσυνεῖδητο γίνεσθαι. Γιὰ τοῦτο τὰ ὄριά του εἶναι κινητά. Στὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι, ἀλλὰ γίνεται, δηλαδὴ γίνεται ἐφ' ὅσον ἐνεργεῖ. Δὲν ὑπάρχει κανεὶς ἄλλος τρόπος νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς τὴν αὐτενέργεια καὶ αὐτοπραγμάτωση αὐτὴν τοῦ συνειδέναί παρὰ ἢ ἐπιστροφή τοῦ πνεύματος εἰς ἑαυτό. Μὲ τὴν αὐτοεπιστροφήν αὐτὴν τὸ συνειδέναί χωρίζεται σὲ θεωροῦν καὶ θεωρούμενο, δὲ ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο, δηλαδὴ ἀντικειμενικοποιεῖ τὴν ἐνέργειά του καὶ βλέπει, θεωρεῖ ἑαυτό.

Ἔτσι τὸ συνειδέναί αὐτοβεβαιώνεται ἐννοιολογικῶς γιὰ τὸν διχασμὸ του σὲ θεωροῦν καὶ θεωρούμενο, σὲ ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως, μὲ τὴν ἴδια ἐπιστροφή τοῦ πνεύματος πρὸς ἑαυ-

τό, αὐτοβεβαιώνεται τὸ συνειδέναί γιὰ τὴν ἐνότητά του, δηλαδή περὶ τοῦ ὅτι εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τὴν αὐτοθεώρησίν του. Μὲ τὴν αὐτοἐπιστροφήν αὐτὴν τὸ συνειδέναί πραγματοποιεῖ τὸ παράδοξο, νὰ διαιρεῖται, νὰ μερίζεται καὶ συνάμα νὰ μένη ἀδιαίρετο, νὰ εἶναι ἓνα κατὰ βάθος. Τὸ συνειδέναί εἶναι ἓνας κύκλος καὶ μὲ τὴν αὐτενέργειά του παρακολουθεῖ τὸν ἑαυτὸ του. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ συνειδέναί ἀποτελεῖ μίαν ἐνεργὸν ὁλότητα, ἡ ὁποία δὲν εἶναι στατική ἀλλὰ δυναμικῶς ἐπιστρέφει στὸν ἑαυτὸ της. Τὸ συνειδέναί εἶναι ἓνα αὐτενέργητο γίνεσθαι, μίᾳ αὐτοσυνειδητῇ κίνηση.

Ὅταν λέγωμε ὅτι τὸ συνειδέναί εἶναι γίνεσθαι, δὲν ἐννοοῦμε μίᾳ ἀπλῆ μεταβολή, ἀλλοίωση, ἀλλὰ ἐννοοῦμε πάντοτε αὐταπραγμάτωση, αὐτοφανέρωση, συνειδητὴ κίνηση ἀπὸ τὸ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργεῖα συνειδέναί. Μὲ τὴν κίνηση αὐτὴν ἀπὸ τὸ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργεῖα εἶναι τὸ συνειδέναί ἀποκτᾷ τὴν αὐτοσυνειδησίαν του. Μέσα σ' αὐτὴν ἀποκαλύπτεται ἡ ἀληθινὴ οὐσία τοῦ συνειδέναί, ὁ τελικός του σκοπός, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι νὰ γνωρίσῃ ἀπλῶς τὰ ἄλλα, τὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ μὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸ του καὶ νὰ δημιουργήσῃ κόσμον, τὸν κόσμον τῶν νοημάτων, τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, ὅπου μέσα ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ κόσμος αὐτός ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τοῦ πνεύματος, δηλαδή τὴν ἐπιστήμη, τὴν τέχνη, τὴ θρησκεία, τὴν πολιτείαν, μὲ ὅλη τὴν οἰκονομικὴν καὶ τεχνικὴν τῆς πραγματικότητας.

ΙC. Ἡ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο
τοῦ συνειδέναί

Ὅ,τι ὑπάρχει, μοῦ εἶναι συνειδητό, δηλαδή εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ προσιτὸ στῆ συνείδησή μου, καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς λέγω ὅτι ὑπάρχει. Cί τρόποι μὲ τοὺς ὁπερὸς μοῦ εἶναι συνειδητό ὅ,τι ὑπάρχει, εἶναι πολλοί. Ἀπὸ τὰ ὑπαρτὰ ἄλλα μοῦ εἶναι προσιτὰ στῆ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι, τὰ αἰσθάνομαι, ἄλλα τὰ ἔχω στῆ παράστασή μου, ἄλλα πάλιν τὰ συναισθάνομαι, ἄλλα τέλος εἶναι προσιτὰ στῆ διάνοιά μου ὡς καθαρά νοήματα, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ ἀριθμοὶ καὶ οἱ κρίσεις. Ὄταν ὁμως λέγω ὅτι κάτι μοῦ εἶναι συνειδητό, ἐννοῶ πάντοτε δύο πράγματα, πρῶτον ἐννοῶ τὸ τί μοῦ εἶναι συνειδητόν καὶ δεύτερον ἐννοῶ ὅτι αὐτὸ εἶναι σε μένα συνειδητό.

Ὡστε μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ συνειδέναί εἶναι ὡσὰν νὰ χωρίζωμαι σὲ δύο σημεῖα, στὸ συνειδητὸ καὶ στῆ συνειδητότητα. Ὅμως τὰ δύο αὐτὰ σημεῖα ἀποτελοῦν τοὺς δύο πόλους ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ βασικοῦ γεγονότος, γιὰτὶ ὅταν κάτι μοῦ εἶναι συνειδητό, ἔχω συνάμα διπλῆ εἶδηση, ἔχω εἶδηση γιὰ τὸ κάτι αὐτὸ καὶ ἔχω καὶ εἶδηση γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου. Δὲν εἶμαι χωριστὰ ἐγὼ καὶ χωριστὰ ἐκεῖνο, ἀλλὰ μὲ τὴν συνειδητότητα εἴμαστε συνάμα, εἶμαι

συνειδέναί μαζί μ' ἐκεῖνο καὶ ἐκεῖνο εἶναι μαζί με μένα. Δηλαδή, ἐνῶ φαίνεται ὅτι εἶμαι χωριστός ἀπὸ τὸ συνειδητό, στὴν πραγματικότητα αὐτὸ δὲν με χωρίζει ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου, ἀλλὰ με ἐνώνει. Ἡ ἐνέργεια δηλαδή τοῦ συνειδέναί μέσω τοῦ συνειδητοῦ ἐπιστρέφει στὴν ἀρχή της, στὴν ἀφετηρία της, ἐνώνεται με τὸν ἑαυτό της. Αὐτὴ ἡ γνωστικὴ ἐπιστροφή ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ συνειδέναί. Καὶ ὅταν μοῦ εἶγαι κατὰ τι συνειδητό, εἶμαι κατὰ βάθος ἕνα με τὸν ἑαυτό μου, δηλαδή, ἐνῶ ἐκεῖνο εἶναι ἴσκιον ἄλλο ἀπὸ ἐμένα, ἐγὼ μαζί του ὡς συνειδέναί καὶ ἐκεῖνο ὡς συνειδητό ἀποτελοῦμε ἐνότητα.

Συνεπῶς δύο εἶναι τὰ σταθερὰ σημεῖα τῆς ἀναφορᾶς τοῦ συνειδέναί, εἶναι τὸ περιεχόμενό του, τὸ ἄλλο ποὺ μοῦ εἶναι συνειδητό, καὶ τὸ ἐγὼ ὡς αὐτενέργεια, ἡ ὁποία περιέχει συνάμα τὸ συνειδέναί καὶ τὴν ἀναφορὰ τοῦ συνειδέναί εἰς τὸ περιεχόμενο, τὸ ἀντικείμενο. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ συνειδέναί δὲν περιορίζεται εἰς ἑαυτό, ἀλλὰ με τὴν ἐνέργειά του ἐνώνεται γνωστικῶς με τὸ ἀντικείμενο, τὸ περιεχόμενο.

Τὸ περιεχόμενο λοιπὸν εἶναι ἀπαραίτητὸ στοιχεῖο τοῦ συνειδέναί. Γιὰ νὰ ὑπάρξῃ ἡ ἐνέργεια τοῦ συνειδέναί, γιὰ νὰ κινηθῇ ἀπὸ

τὸ δυνάμει πρὸς τὸ ἐνεργεῖα εἶναι, πρέπει νὰ ὑπάρ-
 χη κάτι ἐκτὸς ἀπ' αὐτὴν τὴν ἴδια, ποὺ μαζί της θὰ γίνῃ
 συνειδητό. Τὸ συνειδέναί πάλιν μὲ αὐτὸ ποὺ τοῦ γί-
 νεται ἀντικειμενικῶς συνειδητό, με τὸ περιεχόμενο ,
 ἔρχεται σὲ αὐτεπίγνωση, ἀναγνωρίζει τὴν συνειδητότη-
 τα καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀντικείμενον καὶ ὅσον ἀφο-
 ρᾷ εἰς ἑαυτὸ.

Συνειδέναί λοιπὸν χωρὶς περιεχόμενο δὲν εἶναι
 νοητό. Στὴν τεχνικὴ γλῶσσα τῆς φιλοσοφίας συνηθίζομε
 νὰ ὁμιλοῦμε γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ μορφή τοῦ συν-
 ειδέναί. Τὸ περιεχόμενο δηλώνει ὅ,τι ἐκάστοτε μοῦ εἶ-
 ναι συνειδητό. Ἡ μορφή ἐξ ἄλλου δηλώνει τὴ συνειδη-
 τότητα, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὸ ἐγὼ καὶ χαρακτηρίζει
 καὶ τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ περιέχον. Μόνη της ὅμως ἡ
 μορφή τοῦ συνειδέναί, δηλαδή ἡ συνειδητότητα, δὲν
 ὑπάρχει, δὲν πραγματοποιεῖται. Μὲ τὴν αὐτενέργειά
 του τὸ συνειδέναί βεβαιώνεται συνάμα καὶ γιὰ τὸν ἑ-
 αυτό του καὶ γιὰ τὸ ἄλλο, δηλαδή τὸ ἐκάστοτε ἀν-
 τικείμενό του. Ὡστε τὴν ὁλότητα ποὺ ὀνομάζομε
 συνειδέναί τὴν ἔχομε μόνο μαζί μὲ τα δύο σημεῖα
 τῆς ἀναφορᾶς του, τὸ ἀντικειμενικὸ καὶ τὸ ὑπο-
 κειμενικὸ. Ἐπιγινώσκω σημαίνει ταυτοχρόνως δύο
 πράγματα : πρῶτον σημαίνει ὅτι γινώσκω κάτι ἄλ-
 λο . ποὺ εἶναι ἀντικείμενο τῆς γνώσεως, καὶ
 δεύτερον σημαίνει ὅτι γινώσκω ὅτι εἶμαι ἐγὼ
 ἐκεῖνος , ποὺ γινώσκει τὸ ἀντικείμενο . Τὴ

στιγμή πού γνωρίζω, ἔχω γνώση καὶ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἔχω συνάμα καὶ αὐτεπίγνωση. Τὸ ἀντικείμενο, τὸ περιεχόμενο τῆς γνώσεως, τὸ χαρακτηρίζομε συνήθως ὡς εἶναι, καὶ τὴν συνειδητότητα ὡς ἐνέργεια τῆς γνώσεως, ὡς αὐτενέργεια τοῦ ἐγώ.

Ὅταν ὁμως λέγωμε ὅτι τὸ γεγονός τοῦ συνειδέναι ἀποτελεῖται ἀπὸ μορφή καὶ περιεχόμενο, δὲν ἀθροίζομε δύο διάφορα πράγματα, ἀλλὰ ἀναλύομε τὴν ἐνότητα αὐτοῦ τοῦ πρωταρχικοῦ γεγονότος. Τὸ συνειδέναι δὲν προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὰ δύο στοιχεῖα, πού ἀναφέραμε, ἀλλὰ τὰ δύο σὺτὰ στοιχεῖα ἐμφανίζονται μὲ τὴν ἐνέργειά του. Τὸ περιεχόμενο τοῦ συνειδέναι ἀλλάζει, (εἶναι τώρα τοῦτο καὶ ἔπειτα τὸ ἄλλο συνειδητό), ἐνῶ ἡ μορφή εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή. Ἡ μορφή εἶναι πού κάνει συνειδητό τὸ τὸ κάθε τί, γιατί αὐτὴ δηλώνει τὴ συνειδητότητα καὶ γενικῶς ὅ, τι πρὶν ἐχαρακτηρίσαμε ὡς νόημα.

Τὸ συνειδέναι περιβάλλει τὸ περιεχόμενο, ἔχει τὸ ἀντικείμενο γνωριστικῶς μέσα του, ἀντιθέτως τὸ ἀντικείμενο δὲν ἔχει μέσα του τὸ συνειδέναι, ἀλλὰ δέχεται ἀπὸ τὸ συνειδέναι. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ τρόποι τοῦ ἐκφράζεσθαι δὲν εἶναι ὁμως δυνατὸν νὰ ἀποδώσουν

τὴν πραγματικότητα , τὸ γεγονός τοῦ συνειδέναί ,
ἀλλὰ ἀποτελοῦν μόνον προσπάθεια νὰ τὸ πλησι-
άσωμα .

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ
ΤΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Σελίς

I.	Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη ἀρχῶν	I
2.	Αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ὄντα	2
3.	Τὰ ψυχικὰ ὄντα	3
4.	Τὸ ὑπερνοητό	4
5.	Τὸ μὴ εἶναι	6
6.	Ἡ ἐννοια τῆς ὄντολογικῆς ἀρχῆς. Θαλῆς.	6
7.	Ἡ ἐννοια τῆς λογικῆς ἀρχῆς	8
8.	Φιλοσοφία καὶ φιλοσοφεῖν	10
9.	Εἶναι καὶ γίνεσθαι	12
10.	Ἡ ἐννοια καὶ ὁ ὅρος τῆς μεταφυσικῆς ,	14
11.	Ἡ πρώτη φιλοσοφία κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη	16
12.	Οἱ κατηγορίαι τοῦ Ἀριστοτέλους	18
13.	Τὰ στοιχεῖα τῆς οὐσίας κατὰ τὸν Ἀρι - στοτέλη. Ὑλη, μορφή, ἐνέργεια.	20
14.	Τὰ αἷτια τῆς οὐσίας.	28
15.	Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ φιλοσοφικοῦ νοῦ τῶν Ἑλλήνων. Τὰ πρῶτα φιλοσοφήματα.	33
16.	Ἡ ἐννοια τοῦ γίνεσθαι. Ἡράκλειτος.	35
17.	Ἡ ἐννοια τοῦ λόγου. Ἡράκλειτος.	38
18.	Ἡράκλειτος, Πλάτων. Ἐγελός	41
19.	Ἡ ἐννοια τοῦ ἀντικειμένου	43
20.	Παραστάσεις καὶ ἀντικείμενα	48

21.	Ἡ ἔννοια τοῦ ὑπηρειμένου ἢ τοῦ συνειδέναί , .	53
22.	Φαινόμενα καὶ νοούμενα	57
23.	Οἱ κατηγορίαι τοῦ Καντλου (1724-1804)	59
24.	Τὸ συνειδέναί ὡς λογικὴ πρῶταρχὴ τοῦ κόσμου	62
25.	Ἡ ἔγνοια τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτὸ	70

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἔννοια τοῦ πνεύματος

1.	Τὸ εἶναι ὡς βασικὴ ἔννοια τοῦ πνεύματος	74
2.	Ἡ στρόφη τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ εἶναι τῆς φύσεως πρὸς τὸ εἶναι τοῦ πνεύματος	77
3.	Οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Πλάτωνα. Αἴσθησις, ὄρα, διάνοια, νοῦς	80
4.	Ἡ διάκρισις τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν Καντ	85
5.	Ἡ αὐτονομία τοῦ πνεύματος	96
6.	Ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου	101
7.	Ἐπιμονισμὸς καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῆς πραγματικότητος	103
8.	Ἡ ἔννοια τοῦ νοήματος	109
9.	Τὸ συνειδέναί ὡς μεταφυσικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου	118
10.	Ἡ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ συνειδέναί	122